

формалном ангажовању, става о најцјењенијој личности на политичкој сцени Србије, става о државном уређењу, става према типу српске државе, преференцији важних политичких идеја, као и става о идеалу или вриједности којима све идеологије поклањају нарочиту пажњу (слобода или једнакост). Посебно су испитивани ставови према цркви и религији, односно мишљење о томе какав став друштво треба да заузме према цркви и религији, као и став према увођењу вјеронауке у школе. Црква и религија није су биле запостављене у претходном (комунистичком) периоду, када су у питању социолошка истраживања.

Психичке предиспозиције и промјене економске свијести у истраживању су третиране преко става о уједначавању зарада, става према приватизацији, става о одговорности државе за економску egzистенцију појединца и става о конкуренцији. На основу четири пара тврдњи (социјалнопсихолошке карактеристике) "формиран је тзв. индекс економске оријентације који, по претпоставци, покрива димензију егалитарно-статистичка, односно либерална свест". (стр. 317)

Студија о друштвеном карактеру и друштвеним промјенама у свијетлу националних сукоба омогућава нам да на основу односа између друштвеног карактера и низа конкретних ставова, увјерења и мишљења у контексту друштвених промјена покушамо да нађемо дио одговора о узроцима кризе у Југославији 80-тих година и распаду југословенске државе 90-тих година, као и разлозима заостајања Југославије за другим источноевропским земљама, иако је од њих до осамдесетих година била напреднија! Један од узрока кризе и распада Југосла-

вије је "криза идентитета југословенске заједнице" (З. Голубовић), садржана у томе што Југославија никада није раскрстила са совјетским моделом развоја друштва који је представљао комбинацију стаљинизма и тоталитаризма. У Југославији су се дешавала разноразна системска модификовања са низом противрјечних рјешења у основи којих је био једнопартијски монопол. Ауторитарни систем се није структурно разграђивао. Сви покушаји спровођења темељних друштвених и економских реформи спречавани су системско-заштитним механизмима. Када је у питању заостатак у развоју у односу на друге источноевропске земље од којих је Југославија до 1980. године била далеко напреднија, онда разлоге треба тражити у томе што у нашој земљи није био конституисан један широки фронт свих прогресивних и мислених снага на линији поларизације држава – друштво, као што је то био случај у Пољској. Промјене и потресе који су се десили у земљама "реал-социјализма", у оквиру којих морамо посматрати и распад Југославије, Европа није спремно дочекала. Такву ситуацију су најбоље искористили националисти, па су националне елите постале одлучујући политички чинилац. Прелазак из "ауторитарног комунизма" у "ауторитарни национализам" и појава "вођа с националним заставама" били су довољни разлози да изазову крваву завршницу југословенске драме.

Студија "Друштвени карактер и друштвене промене у светлу националних сукоба" представља незаобилазно дјело у тумачењу и објашњењу узрока кризе и распада југословенске заједнице.

Срђан Вукадиновић

Макс Вебер: Сабрани списи о социологији религије, I-III, Сремски Карловци, Нови Сад : Издавачка књижарница Зорана Стојановића 1997, 471+325+373 стр.

Поред Е. Диркема и К. Маркса, Макс Вебер је трећи класик социолошке мисли чија дјела у истраживању религије представљају "свето писмо" за онога ко се поштено и темељито жели бавити истраживањем религије. Веберов методолошки приступ изучавању религије

препознатљив је, прије свега, по његовој оријентацији да испита како друштвена структура (у овом случају религија као дио те структуре) утиче на формирање карактерне структуре и на понашање човјека, а онда и повратни утицај људског дјелања како на друштвену струк-

туру у цјелини тако и на њене поједине дјелове. Највећи дио резултата Веберовог истраживања религије сада можемо наћи у *Сабраним сјисима о социологији религије*.

Сабрани сјиси о социологији религије Макса Вебера превод су одговарајућег њемачког издања (*Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*) које је издала Веберова жена Маријана Вебер, а за нашу, посебно социолошку и научну, а затим и ширу читалачку публику превела Олга Кострешевић. Наведени заједнички наслов обухвата три тома у којима Вебер исцрпно анализира утицај религије и религијских идеја на привредну етику цивилизација у којима су настале и које обилежавају.

Први том *Сабраних сјиса о социологији религије* започиње Веберовим научним ремек дјелом "Протестантска етика и дух капитализма" у нама познатом, и за ово издање прештампаном и неизмијењеном, преводу Нике Милићевића. Веберова студија "Протестантска етика и дух капитализма", настала на почетку овога вијеска, као један од својих повода имала је расправе које су вођене у тадашњој "католичкој штампи и литератури, као и на католичким зборовима Њемачке" због претежно протестантског карактера капиталистичког посједа и предузетништва. Вебер уочава да овакав тренд није био присутан само у срединама гдје су протестанти у већини него и тамо гдје су били у мањини. Разлоге оваквог стања, сматра Вебер, требало је потражити прије свега "у трајном унутарњем карактеру, а не само у тренутно спољњем историјско-политичком положају конфесије". У складу са овом констатацијом Вебер себи поставља задатак да испита "који су то елементи оне особености конфесија били, или су и сада, који су у горе описаном правцу дјеловали или, дијелом, још дјелују". Наглашавајући сложеност појма "дух капитализма" Вебер се ограничава на неке његове најзначајније црте као што су стицање богатства као сврхе и смисла живота, а не задовољења материјалних животних потреба и дужности позива као карактеристичне мисли за "социјалну етику" капиталистичке културе. Под капитализмом Вебер овдје подразумијева прије свега модерни западноевропско-амерички ка-

питализам за разлику од капитализма какав "је постојао у Кини, Индији, Бабилону, у антици и у средњем вијеку" али се није развио, како тврди Вебер, зато што му је "недосијајао ујраво онај особени еџос" својствен "духу капитализма". Поставља се питање "из којег је ... мисаоног круга потекао распоред једне чисто на добит управљене дјелатности под категорију "позива", према чему се појединац осјећао *обавезним*"? Говорећи о рационализму који влада у привреди и животу уопште Вебер се пита одакле потиче "онај конкретни облик 'рационалног' мишљења и живота из којег је произишла она мисао 'позива'", а која је са становишта "еудемонистичких сопствених интереса" ирационална? Вебера интересује "управо поријекло оног *ирационалног* елемента који лежи у овом, као и сваком, појму "позива". У ријечи позив (у њем. Beruf и посебно енгл. calling), кориштеној у Лутеровом преводу Библије Вебер, налази етички призив и представу "о неком од Бога постављеном задатку". Ова ријеч у протестантској религији доноси нешто ново: "поштовање испуњавања дужности у свјетовним позивима као највишег садржаја који морално самопотврђивање дјелом може уопће да прими" и тиме свјетовни свакодневни рад добија религиозно значење. Да би се богоугодно живјело није нужно превазилажење свјетовног морала калуђерском аскезом, "него искључиво испуњавање свјетовних дужности које произилазе из животног положаја појединца". Ипак, због тога што Лутер безусловну послушност богу идентификује с безусловним повиновањем датом положају и тиме појам позива везује традиционалистички Вебер своја преиспитивања окреће калвинизму и другим пуританским аскетским сектама (пијетизам, методизам, анабаптистичке секте) тражећи у њима коријене "духа капитализма". Иако су њихова учења вођења чисто вјерским мотивима, иако је "спас душе, и само то, био ... стожер њихова живота и дјеловања" морамо бити свјесни консеквенција које су произвели, сматра Вебер. Учење о предестинацији је било тај несвјесни покретач капиталистичког духа. Ко ће бити спасен представља божју одлуку коју човек не може дознати и никакво црквено-сакраментално спасење

није могуће. Дужност човјека је да се "смайра изабраним и да сваку сумњу у то одбија као ђаволску напаст, јер је оскудна самопоузданост посљедица недовољне вјере, дакле, недовољног дјеловања милости". Да би се самопоузданост задобила препоручивао се неуморан позивни рад. Рад који је био "in majorem gloriam Dei", па је тако он био и рад из љубави према ближњем у славу бога а не у служби обожавања креатура (човјека). Сваки социјални рад био је богоугоднији уколико служи систематској самоконтроли ради превладавања природности и ослобађању од ирационалних нагона, те ослобађању од зависности од свијета и природе. Живот је подређен самоконтроли и рационализацији, а ово активно самосавладавање циљ је и "највиши облик рационалних калуђерских крепости уопште". Вансвјетовна калуђерска аскеза постала је позитивна унутарсвјетовна аскеза. "Ова рационализација начина живота унутар свијета с обзиром на онај свијет била је посљедица *иоивне концепције* аскетског протестантизма." Човјек радећи у славу божју може да стиче богатство али не смије да га ирационално троши, што значи стезање потрошње са ослобађањем тежње за стицањем: *стварање кайишала аскейском љириудном ишћедњом*. Религијска аскеза је била одлучан моменат за покретање капиталистичких односа и "један од конститутивних саставних дјелова модерног капиталистичког духа, и не само њега него и модерне културе" закључује Вебер и додаје да "побједоносном капитализму, свакако, откада се он оснива на механичкој основи, није више потребна ова подршка".

Други дио првог тома носи наслов "Привредна етика светских религија" и у њој Вебер најављује намјеру да под појмом "свјетске религије" истражи пет, како он каже, "религијских или религијски условљених система регламентирања живота", а то су: конфуцијанска, хиндуистичка, будистичка, хришћанска, исламска религија и као шеста јеврејство због његовог значаја за разумијевање хришћанства и ислама.

Иако је Вебер свјестан тога да је једна конкретна привредна етика сложена и многоструко условљена појава, а религијска одређеност начина живота само

једна од детерминанти привредне етике он жели да у својим излагањима изнесе на видјело само значајне елементе "оних социјалних слојева који су имали најјачи одређујући утицај на практичну етику дотичне религије и утиснули јој карактеристичне црте". Ипак, социјални слојеви религиозност нису посједовали као неку "идеологију" или "одраз" њихове материјалне и идејне интересне ситуације, него је она, иако подложна утицају економских и политичких дешавања, своје изворе имала у својим највешћенима и обећањима. Прилагођавање религије потребама заједнице било је, прије свега, због "њених *религијских* потреба". Оно што Вебера највише интересује и што он жели да покаже и докаже јесте да је "једном уобличени тип једне религије прилично опсежно вршио утицај и на начин живота врло хетерогених слојева" и тиме на развој привреде простора под њеним утицајем. Управо та мисао се протеже кроз све студије које су посвећене истраживању наведених шест религија.

Трећи дио првог тома насловљен "Конфуцијанизам и таоизам" истражује религијске утицаје на привредни живот Кине. Детаљно описујући кинески град и село, монетарну политику, улогу богова и владара, настанак и функционисање феудалне и пребендалне државе те управно и аграрно устројство Вебер нас уводи у специфичности кинеског привредног и политичког живота. Мада су, према Веберовим анализама, постојали зачеци тржишног капитализма он је био осујећен "осим недостатком формално зајамченог права и рационалне управе и правосуђа, а и последицама давања пребенди" и "одсуством извесних основа *које се ишчу уверења*". Носилац кинеског "етоса" био је "слој чиновника и претендента на службе" кога су чинили литерати тј. образовани људи (називани "живе библиотеке"), који су са настанком јединствене државе постали представници јединствене ортодоксне доктрине познате као конфуцијанизам. Вебер поред конфуцијанизма и у сукобу с њим испитује утицај таоизма на кинески начин живота и упркос разликама које постоје међу њима долази до закључка да су усмјерени традиционалистички, тј. на прилагођавање свијету, његовим по-

рецима и конвенцијама који су једном дати. Та усмјереност је потицала из заједничке им категорије "тао" (једно надбожанско, нелично, увијек себи једнако, временски вјечно бивство). Управо у том рационалном прилагођавању свијету, а не рационалном овладавању свијетом (карактеристичном за пуритански рационализам) Вебер види сметње једном развијеном модерном капитализму.

Други том ових списа посвећен је хиндуизму и будизму и у њему Вебер најприје описује хиндуистички социјални систем наглашавајући већ на почетку да је Индија "наспрот Кини, била и остала земља села и најчвршће могуће наследносталешке структуре". Напомињући да се на просторима Индије врло рано развила рационална наука и да је толерантност према вјерским и филозофским догмама била велика, а трговина и занатство у средњем вијеку развијени као и на Западу са свим претпоставкама за развој капитализма, аутор се пита гдје су разлози да је модерни капитализам увезен као готов производ без претходне аутохтоне полазне тачке. Вебер себи поставља задатак да испита "на који је начин индијска религиозност могла судјеловати у изостајању капиталистичког развитка (у западњачком смислу)". Најзначајнија религија на индијским просторима био је хиндуизам а његови носиоци каста брамана (због чега се хиндуизам назива и браманизам), једна од четири касте (остале три су кшатрија /витези/, ваишија /обични слободњаци/ и судра /слуге/). Читав социјални систем зависио је од система каста којем је хиндуизам давао легитимитет. Управо због тога Вебер тврди да "без каста нема хиндуса" и окреће се испитивању хинду-каста и кастинског система. Главне четири касте дијелиле су се на мноштво подкаста тако да се њихов број кретао од 2 до 3 хиљаде па и више.

Одржавање кастинског система Вебер налази у двјема религијским догмама: учење о самсари (сеоба душа) и учење о карми (накнади). Припадност некој нижој касте била је резултат лоших етичких поступака (лоше карме) у претходном животу и тај положај се није могао про-

мијенити у садашњем животу. Свој положај било је могуће поправити једино у будућем животу (родити се у бољој касте) и то само испуњавањем кастинских дужности у овом животу. Наведене догме у спрези са кастинским системом одиграле су по Веберу врло значајну улогу у привредном заостајању Индије.

Трећи том Веберових *Сабраних списа о социологији религије* посвећен је античком јеврејству. Јевреји су били народ парија – један гостујући народ, ритуално, формално или фактички одвојен од социјалне средине и из ове чињенице могу се извести "све битне црте његовог понашања према средини", тврди Вебер. Антички Јевреји као господски народ били су увјерени у своју посебну улогу у "некој будућој *полијичкој* и социјалној *револуцији којом руководи боџ*". Након ових почетних констатација Вебер креће у опсежно описивање античке израелске заједнице засноване на заклетви и вјеровању у Јахвеа, те настанак израелског народа парија.

Последње поглавље трећег тома додато је накнадно и бави се фарисејима који су јеврејству дали карактер који има.

Макс Вебер није остварио своју намјеру да истражи свјетске религије. У фази припреме остале су анализе Псалама, Књиге о Јову, талмудско јеврејство, као и расправе о раном хришћанству и исламу.

Сабрани списи о социологији религије Макса Вебера у веома добром и коректном преводу значајан су допринос за изучавање религије и класичне социолошке мисли код нас. Као и у другим Веберовим студијама и овдје долази до изражаја његово енциклопедијско знање и изванредна способност упоредне анализе друштвених појава.

Попут Вебера, али, наравно, у много скромнијем смислу, приказивач није успио да цјеловитије представи Веберове *Сабране списе о социологији религије*. Ипак, оно што можемо поуздано тврдити, јесте да проучавање Веберовог дјела даје богата знања о религији и неисрицпно море идеја за будућа истраживања религије и религијских идеја.

Слободан Зечевић